

rate on redemption transactions; high land rents and so on. Also, the scientist paid a certain attention to the following problems in agriculture of the post-reform period: a) the domination of an extensive type of agriculture and the insignificant spread of rural crafts; b) high growth of the rural population in the Russian Empire, that led to the grinding of the land due to the undeveloped hereditary law in the new economic conditions; c) analysis of the agricultural community from the economic and legal point of view; d) significant tax pressure on the peasants.

Conclusion. The agrarian issues are analyzed in more than 40 publications by the researcher. Processing and synthesising of scientific and journalistic works of P.P. Migulin allowed us to systematize the main activities of the agrarian program and conclude that it was complex and multifactorial. This program covered a variety of socio-economic and legal measures, namely: land law and inheritance law regulation; the preservation of private ownership of land; the revision of all available land in the empire suitable for agriculture and increasing the area of cultivated land; the stimulation of individual-family land tenure in agriculture in order to increase the efficiency of its functioning; introduction of compulsory crop insurance from crop failure; intensification of agricultural activity through improvement of farming conditions (reclamation, irrigation and drainage of territories); the reform of peasant and noble banks and the establishment of a central agricultural farm bank to provide long-term and short-term loans to landowners; the creation of the favorable conditions for the export of agricultural products; the organization of the resettlement of peasants to the less populated areas.

The implementation of the above measures is based on a scientifically sound financial policy of the state.

Key words: peasant reform, land ownership, land lease, redemption payments, mortgage loan, taxation.

УДК 477.4(058.244)«19–20»

DOI: 10.31651/2413-8142-2019-21-114-119

Я. Л. Платмір

аспірант кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСТВО КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. У РЕЦЕПЦІЇ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

У статті проаналізовано складний процес формування нових (модерних) поглядів наддніпрянської інтелігенції стосовно селянських проблем на перетині ХІХ – ХХ ст. Вивчено запропоновані наддніпрянською інтелігенцією можливі шляхи їхнього вирішення. Серед іншого, визначено чіткі позиції інтелектуальних кіл щодо розуміння селянами важливості освіти.

Ключові слова: інтелігенція, селянство, село, мова, освіта, школа, Державна Дума.

Постановка проблеми. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. українська інтелігенція вже становила окремий прошарок населення, котрий мав власне бачення суспільно-політичних процесів. З-поміж інших завдань, які ці інтелектуали ставили перед собою, було створення партійних осередків,

продукування української національної ідеї, осмислення значення селянства в процесах затребуваного часом націотворення.

До складу інтелігенції прийнято було зараховувати людей, зайнятих кваліфікованою розумовою працею, насамперед у сфері управління, матеріального виробництва, освіти, науки, культури. Також до неї належали вчителі та студентство. Представники цих професійних груп «займалися інтелектуальною діяльністю» навіть «без спеціальної освіти» [1, 4].

Згідно з першим Всеросійським переписом 1897 р., чисельність інтелігенції в Наддніпрянській Україні дорівнювало 125,8 тис. осіб. Щодо загальної кількості населення, це становило приблизно 0,5 % [1, 15]. Власне цей прошарок і мав творити нову, модерну візію багатомільйонного селянського загалу.

Формулюючи проблему дослідження, звертаємо увагу передусім на розуміння інтелігенцією соціально структурованого суспільства, селянського світу як такого, насамперед намагання з'ясувати й вказати можливі шляхи вирішення проблем самоідентифікації та освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До новітніх публікацій, дотичних до нашої теми, передусім належать праці черкаських істориків – В. Босчка, В. Лазуренка, В. Масненко, А. Морозова, С. Корновенка, Ю. Присяжнюка, Р. Орищенко, І. Фаренія. Інноваційними є також розвідки Г. Капустян, А. Киридон, О. Михайлюка, В. Нечитайла, І. Петренко, опрацьовані автором під час підготовки статті. Сукупно вони створюють широкую панораму дослідження селянської проблематики, яка охоплює різні сторони життєбуття сільської людності другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. Використовуючи отримані результати цих студій, прагнутимемо зосередити увагу на інтелектуальній минувшині, оскільки вона, по-перше, менше з'ясована, порівняно з іншими аспектами, по-друге, її залучення покликане творити досконаліші синтези українського культурного та громадсько-політичного життя означеного періоду історії.

Мета статті полягає в дослідженні рецепції Наддніпрянською інтелігенцією українського селянства кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. У «Листах з України Наддніпрянської», написаних в останнє десятиліття ХІХ ст., Б. Грінченко досить чітко окреслив своє бачення соціальної структури суспільства, якою вона сформувалася на теренах власне підросійської України: «Сумно, сумно стане тому, хто подивиться тепер по нашій Україні! Вся країна розбилася на два виразні табори – панів та мужиків, інтелігенцію та народ. Першими іменами звуть ці табори мужики, а другими – пани. Розрізнило їх багато речей: і соціальні обставини, і економічні, і просвітні. І правами, і заможністю, і просвітою (здебільшого позверховою) відрізнився пан од мужика. Та додається ще одна річ, і ся річ розрізняє їх украй: пан зрієся своєї національності» [2, 34]. Як бачимо, відомий громадсько-політичний діяч, який вважав себе учнем М. Драгоманова, звернув увагу на глибоку прірву між двома соціальними станами. Характеризуючи сільське життя, він наголошував на тому, що селянство «не має часу на роздуми над національним

питанням» у зв'язку з постійною, «щоденною борнею за шматок хліба» [2, 34].

Б. Грінченко спробував оцінити селянство крізь призму основних тенденцій розвитку українського суспільства кінця XIX ст., як він сам його розумів. Серед іншого зазначив, що нібито відсутність знань з історії та, звідси ж, неспроможність до національної самоідентифікації призводила до того, що селяни плутаються та називають себе «мужиками, хахлами» [1, 34]. Апелюючи до цих визначень, Б. Грінченко вказував на необізнаність сільських людей у тому, що на той час уже існували нації та вкрай важливо, якою мовою кожна з них говорила, та які вірування сповідувала. По суті йшлося про національну ідентифікацію населення, хоча й Б. Грінченко міркував приманними його часу науковими дефініціями.

Отже, ця необізнаність селян призводила їх до міркувань, що «пани і люди» робили (працювали), одягалися та розмовляли по-різному. Десь у цьому приховувалися джерела зневаги селянства до поміщицтва і навіть заздрість. Розумову діяльність селяни не вважали за власне роботу, тому, на їхні стійкі переконання, «пани мало що роблять» [2, 34]. Але жити по-панському також хотілося. Отже, селяни «скидали свою одягу й брали начебто панську; кидали свою мову і балакали начебто по-панському...» [2, 34]. Що з цього виходило? «Те, що мужик переймав у пана (звісно, скільки міг і розумів) позверховність, і, звісно, вкупі з нею і такі гарні речі, як розпуста і т. ін. А проте, власне, і не в панів він се переймав: до пана все ж через лад високо задля нього. Тим переймання йшло від лакеїв і куховарок. З'являвся цілий суспільний шар: перевертні» [2, 34].

Б. Грінченко також констатував, що незначна частка селян цікавилася історією, але це, знову ж таки, радше винятки. Констатуючи цей факт, він вбачав суть проблеми в небажанні інтелігенції займатися просвітою селянства: «писати книги з історії, облаштовувати бібліотеки і т. д.» [2, 34].

Отже, цілком зрозуміло, що Б. Грінченко переймався передусім назрілою, як йому здавалося, проблемою поширення просвіти. У цьому він бачив коріння нібито повсюдній практиці переймання селянством панських звичок, мови, намагання бути схожими на поміщиків у всьому. Такий снобізм не найкращим чином позначався на сільських людях. Сучасники могли спостерігати і перекичування власної мови, і незнання історії власного роду/народу, і проблеми з самоідентифікацією, що давало проросійськи налаштованій інтелігенції, різній провладній публіці (на кшталт кореспондентів чорносотенних газет) підстави стверджувати про «темний народ малоросів» [2, 34].

Репрезентуючи візію українського селянства кінця XIX – початку XX ст. у світоглядних конструктах надніпрянської інтелігенції, розширимо їх поглядами Х. Алчевської. Христина Олексіївна Алчевська (1882–1931) – українська письменниця, драматург, поетеса, педагог, котра належала до славетної родини Алчевських (донька Христини та Олексія Алчевських). Її стаття «Мужицька дитина Василь Стефаник» досить чітко окреслює рецепції самої авторки.

Х. Алчевська розмірковувала в притаманному для її доби стилі. Насамперед привертає увагу, що поняття «народ» вона вживала синонімічно «селяни» [3, 381]. Посднуючи романтичні та модерні стилі,

наголошувала: «Всякий освічений народ уміє шанувати тих своїх добрих синів, що вносять у темну юрбу людську світло науки чи знаття... І чим темніший нарід, тим гірше вміє він дізнаватися, хто його кривдить і що йому шкодить, і блукає він, мов сліпий у лісі напوماцки. Так і наші темні селянські громади частенько не знають, хто їм може принести користь, хто їм стане у пригоді, хто про них може колись піклуватися у Державній Думі, а то ще й перед усім світом виступить та розкаже про те лихо, що народові заповдіювалось» [3, 381].

Така розлоге цитування виправдане змістом і контекстом запропонованих авторкою міркувань. У них репрезентовано обидві сторони великого заочного діалогу – селян й інтелігентів. Ведучи мову за пошанування, письменниця мала на увазі ту форму вдячності, на яку спроможний був сільський люд. Зазвичай це емоційна та значною мірою міфологізована оцінка. Крім того, Х. Алчевська розкрила проблему політичної культури селянства. Зокрема зазначила, що ця культура не спроможна адекватно суспільним реаліям реагувати на історичний перебіг подій, а вряди-годи й на повсякденні обставини. Така обставина свідчила про притаманне окремим представникам інтелектуальних кіл об'єктивне (такого, що відповідало дійсності) споглядання суспільних явищ. Чи не найбільшою проблемою вона вважала неспроможність селян (через власну неосвіченість, що, безперечно, було очевидним спрощенням складної проблеми) визначатися зі своїми оборонцями з середовища інтелігенції.

Розуміючи значну роль інтелектуальних кіл у формуванні нової (модерної) свідомості селян, Х. Алчевська радила здобувати освіту колективно, усією громадою. Вбачаючи в громаді велику рушійну силу, вона стверджувала, що в такий спосіб порівняно легше «поставити в селі школу, ніж кожному окремому громадянину дбати про те, щоб своїх дітей навчити грамоті без помочі громадянської» [3, 381]. Х. Алчевська робила вмотивовані висновки про те, що зазвичай люди (селяни) лишалися пасивними в громадському житті. Приміром, коли потрібно було йти на волосний сход, то вони цього не робили, а продовжували «господарювати на своєму ґрунті, а про громадянські справи не дбали» [3, 382]. Такою ж мірою скептично письменниця оцінювала небажання селян займатися «навчанням власних дітей та особистою просвітою» [3, 382].

У пошуках досконаліших синтезів цієї проблематики, звернемо увагу на думку визнаного громадсько-політичного діяча, всесвітньо відомого історика М. Грушевського. У своїй книзі «Про українську мову і українську школу» він зробив аналіз розвитку освіти крізь призму історії, зауваживши принагідно, що за часів гетьмана Б. Хмельницького про просвіту населення, зокрема й селянства, дбали краще, ніж наприкінці XIX – початку XX ст.: «Наш край, наш народ зостався трохи не з тим, що був, або й ще назад пішов. Зостався темним гречкосієм, наймитом чорноробочим. Таке з ним зробила панщина, наново на нього накинена» [4, 24].

Також М. Грушевський наголошував на тому, що імперська влада не давала вільно думати, а все мало робитися лише після наказу тих же можновладців. Звідси й невелика кількість шкіл, де викладання велося

російською мовою, яку селяни не розуміли. Українську ж мову привчали «гидувати, мовляв – се мова мужицька, до науки не здатна». Це призводило до того, що «народ стемнів, збіднів, самий останній став, хоч не обидила його природа, ані розумом, ані понятєм» [4, 24]. Отже, вказуючи на недостатній рівень освіти та нехтування владою українськомовного режиму навчання, М. Грушевський вбачав у селянстві великий потенціал, водночас був стурбований причинами, котрі унеможлилювали його реалізацію.

М. Грушевський подав досить цікавий сюжет про події в с. Теслугові Дубенського повіту, що на Волині: «Селяне на волостному сході постановили просити, щоб у їх волости замість теперішніх церковних шкіл відкрили школи з українською мовою, де б дітей учили по українському. Потім і на повітовому з'їзді в Дубні се ж бажання своє чи прошенне теслуговські селяне поновили» [3, 29]. Розмірковуючи над цим епізодом, історик зазначає, що він не особливий, а тому не повинен викликати якогось-небудь здивування. Справа в тому, що на той час селяни чи не повсюдно вже розуміли важливість навчання українською мовою, як і просвітне значення україномовної книги. Але «начальство їх про те не питало, а вони мовчали, самі не казали, чого хотіли, чого їм треба, щоб вийти з теперішньої темноти та злиднів» [4, 29]. «А різні люди́ тому й раді. Як тільки мова заходила про те, щоб селянам дати школу українську, зараз вони в одну душу заводили: «селяне», кажуть, «мовчать»; «селяне того не просять»; «селяне з руської школи і науки вдоволені, української не хочуть» [4, 30]. З вищесказаного можна зробити висновки: на думку М. Грушевського селянство розуміло значення української мови та школи, бажало їх мати, але не було спроможним відстояти свої уподобання публічно, контактуючи задля цього з владою. Власне тому тривав процес зросійщення, який загострював відносини на селі.

Події в Дубенському повіті на Волині були справді визначними на той час, що підтверджують матеріали, опубліковані в газеті «Рада» (№19, 1910 р.) під назвою «Вони не просять?» Дописувач часопису зазначав, що повіт був осередком чорносотенної пропаганди Почаївських ченців, але, попри це, «в селян прокинулося почуття національної самосвідомості» [5, 1]. У статті увагу акцентовано на тому, що дебати стосовно української мови в судах, школах та інших інстанціях і закладах нічим не закінчувалися, окрім насмішок і злостивих випадів депутатів-реакціонерів. Послугуючись фразою «вони не просять», вороже налаштовані депутати запевняли, що «народу» не треба національної свідомості, що він сам цурався своєї мови, аби «прилучитись до єдиної «русской» парості» [5, 1].

Селянські постанови, які ми простежили в Дубенському повіті, не були рідкістю. Небайдужість до громадських справ поволі поширювалася селами, дедалі більше людей розуміло їхнє значення.

Більшість представників інтелігенції продовжувала ідеалізувати селянство, щоправда, притаманні 60–80-м рр. XIX ст. традиції народолюбства переживали кризу. Саме про таке явище писав Г. Коваленко-Коломацький (1864–1938) – український письменник, журналіст та громадський діяч. У своєму творі «Ідеаліст» він розкрив суть цього процесу, котрий досить часто «був надмірним і мало чим

виправданим». На прикладі такого собі пана Суниці автор показав, що той «за походженням був простим селянином, але обставини життя та самоосвіта зробили з його інтелігента-городянина; та не вважаючи на те, він ціле життя зоставався щирим до народа, він любив його, любив свою вітчину; хоча любов та була цілком плятонічна, вона ні в чім не виявлялась опріч слів. На жаль та гризоту своєї дружини, Марії Степанівни, Суниця часто-густо ідеалізував селян; факти з життя не раз доводили йому щось иньше» [6, 212]. Тож, хоч його позиція і шкодила йому та його дружині, він залишався вірним своїм засадам. Раз у раз виходило так, що пан Суниця приносив з базару то «воночич крашанок, що продасть йому селянка за «свіжі, свіжі, як кришталь», то купить молока скислого, або ж принесе ковбасу таку, що її тільки собаці викинути». Такі походи на базар, в розумінні пана, були для «єднання з народом» [6, 213]. Згодом, почавши помічати негарні вчинки з боку селян, Суниця виправдовував їх, вказуючи на те, що це шкідливий вплив міста на село. На його думку, селяни, брали поганий приклад у містян – звідси й шахрайства на ринку! А винив він у цьому «псевдокультуру». Прикро йому було від того, що селянство деморалізується, переймає від містян усілякі шахрайства, а також губить свої «добрі національні прикмети». Споглядав він також і те, що «щира інтелігенція, бачучи ту деморалізацію, байдуже відносилася до того явища, не дбала про те, аби задопомогти якомусь народови, дати йому духову поживу, захистити від шкідливих впливів» [6, 214].

Зважаючи на таке становище на селі, Суниця вирішив купувати й поширювати серед селян україномовні друковані книги. У такий спосіб він хотів вплинути на селян, пробудити самосвідомість, самоповагу та навіть національне почуття. З поширенням книжок часу не гаяв і «вже на другий день після отримання, поніс кілька примірників на базар, де роздав селянам». Г. Коваленко-Коломацький писав: «З початку він почував себе ніяково в такій ролі – в ролі якогось аматора просвіти селян, почував себе ніяково через те, що не знав як розпочати се діло та ще на базарі, як забалакати про се з селянином» [6, 216]. Але це вагання згодом зникло – селяни охоче брали від нього книжки, хоча деякі й відмовлялися, думаючи з недовірою, що Суниця жартував, коли казав, що розповсюджує їх задарма. Коли ж переконувалися, що «пан роздає їх, не вимагаючи нічого взамін, брали їх сміливо і з усмішкою, котра ніби виявляла глузування» [6, 217]. Незважаючи на різні реакції, Суниця загалом був радий тому, що позбувався книжок, з надією на те, що селяни їх читатимуть та набуватимуть нових знань. Щоправда, дехто з селян використовував роздані книги на цигарки, але «пан» зміг-таки добитися певного результату в просвіті: «двоє сусідів умовилися на те, що син-школяр одного з них прочитає отримані на базарі книги» [6, 218].

Підсумовуючи ці та інші аналогічні факти, Г. Коваленко-Коломацький стверджував, що хоча село й переживало «деморалізацію», проте цей процес можна було подолати через зацікавлення селян просвітою. Здебільшого неписьменні люди знаходили можливість отримати інформацію з книг, які розповсюджувала небайдужа інтелігенція.

Єдина щоденна україномовна громадсько-політична, економічна і літературна «Рада», що виходила в Наддніпрянщині, пропагувала ліберальні погляди. Для нас цікавою є стаття, надрукована в «Раді» під назвою «Деморалізація українського села» (№ 263, 1909 р.). У ній дано огляд чорносотенної преси. Принагідно критично оцінено погляди дописувачів, які повідомляли про «страшенну деморалізацію селянства» [7, 1]. Особливу увагу звернуто на сільську молодь, котра, як зазначав один із кореспондентів газети «Киевлянин», не мала того «страху перед авторитетами, котрим традиційно послуговувалося старше покоління селян», що вона не релігійна й не боїться начальства. Все це, на думку кореспондента, призводило до того, що «молодь п'є, щоденно влаштовує дебоші та крадіжки» [7, 1].

Автор статті погоджувався, що з настанням політичної реакції українське село зазнало значної деморалізації, але відкидав неправдивий стиль висвітлення цих фактів у чорносотенній пресі. На його думку, проблема деморалізації крилася не в волосних судах, не у відсутності сільської поліції чи в газетах, котрі надходили з міст, а в іншому. Власне реакційна політика уряду призвела до того, що «найбільш впливові люде мусили покинути село». Молодь лишилася без порадників. Учителі були настільки заляканими «з усіх боків», що боялися будь-яких стосунків із селянами поза шкільними справами. Духовенство значно дискредитувало свій авторитет агітацією на користь чорної сотні, а тому «всякій путній книжці чи газеті на дорозі постановлено непереможні перепони, зумисне шириться тільки чорносотенна література» [7, 1].

Причини деморалізації українського села автор допису в «Раді» також бачив у тому, що чи не всі «ідейні згуртування» селян, навіть кооперативи, викликали підозру влади. Вирішення проблеми він пропонував шляхом залучення молоді до просвіти; в наданні змоги інтелігентам, котрі проживали на селі, впливати на найактивніших селян задля організації їх у просвітні артистичні та економічні гуртки; в забороні духовенству втручатися в політику; в тому, щоб селянство мало змогу читати хороші книжки та газети; в можливості «Просвіт» відкривати свої філії на селі; в заснуванні читалень і проведенні різних лекцій тощо. [7, 1].

З огляду на сказане, можна зробити висновки, що проблема деморалізації українського села полягала в реакційній політиці уряду Російської імперії, що не давав змоги поширювати книги та газети (крім чорносотенних) та різко реагував на різні селянські зібрання й утворення. Усе це, безперечно, позначалося на рецепції регіональної інтелігенції.

У п'єсі «Супротивні течії» український корифей театру М. Кропивницький подав картину сільського життя, котра потребує окремої уваги. Письменник і драматург розкрив ставлення селян до навчання: «Гаврило. Так от я й кажу тобі прямо, що оті книжки та бумажки, над котрими сидить твоя дочка, – дурниці. Навіщо їй ота морока з чужими дітьми? Нехай краще мерщій іде заміж та й воловозитиметься з своїми, коли така впадлива до читання. Андрій. Та це вже її діло... Гаврило. Ми ж з тобою не грамотні, та прожили, слава Господеві, вік... Андрій. Звісно, прожили... Але, либонь, було б краще, коли б грамоту тямили... Гаврило. Ні, не краще! Яке пуття з грамоти? Андрій.

Та якесь там є... Був би я добре грамотним, я б тобі висловив те пуття...» [8, 439]. На прикладі двох односельців автор показав позиції всієї хліборобської верстви. Зробив це, вивівши образи крайніх протилежних позицій – одні селяни не заперечували важливості навчання, інші – не виявляли до нього бажання та намагалися будь-що довести його непотрібність. Для них – це марна трата часу та «дурощі» [8, 439]. М. Кропивницький дуже добре показав той традицій світ, де навчання не мало значення, викликало лише осуд і підозру: «Квасолиха. А чутка йде іменно про вас. «Здурів, – кажуть, – чоловік, на старості літ почав у дочки вчитись»... Кінець світові!.. Яйця починають курей вчити...» [8, 452]. Водночас М. Кропивницький ґрунтовно висвітлив і ту частину селянства, зокрема й старшого віку, яка мала жагу до читання і письма, хоча нерідко соромилися цього. Психологічний чинник внутрішньої комунікації відіграв неабияку роль – небажання бути висміяним односельцями та запідозреним у чомусь лихому мало велике стимулююче значення.

Водночас інтерес до освіти з боку селян поволі зростає. Українська інтелігенція, яка гуртувалася навколо газети «Рада», раз по раз звертала увагу на цю очевидну тенденцію. У статті «Про народ і вчителів» (№ 19, 1908 р.) дописувач П. Гай спростовував твердження, що селянство нібито не мало зацікавленості в українських книжках і періодичних виданнях. Свої переконання в протилежному він доводив досить красномовним прикладом часів революції: «В 1905 р., як тільки вийшла з друку «Громадська Думка», я купив перший номер і повіз у село. Дома я застав з десяток селян і почав читати газету. Один зі слухачів, Данило, пропрохав у мене № газети, ширю пригорнув його до серця, перехрестився і тихо-радісно промовив: «Голубко моя, нене Україно!.. Ти заговорила до своїх літок рідною мовою!..» (дійсні його слова) і тихо покотились з очей сльози... Данило – рибалка і освіти ніякої не мав, крім того, що читав по складах». Це так зустріли «Гр. Д.» в Білоцерківщині» [9, 2].

Вказуючи на те, що селяни «не любили панів», котрі відцуралися рідної мови на користь російської, автор статті також акцентував увагу на тому, що цю проблему дуже добре розуміли вчителі сільських шкіл. Однак, оцінюючи роботу педагогів, дописувач уже не був таким категоричним і резюмував набагато критичніше: «Треба, щоб вчитель був перекладиною од темного села і до культурного города... Єсть і між ними гарні люде, щирі українці, що невпинно працюють на рідній ниві – і вони сами за себе говорять. Але більшість вчителів не може задовольнити навіть тих скромних вимог, які завжди стоять перед ними, як народніми просвітителями. В цім вони не цілком винні, а винні і громадські обставини минулих років, і сучасні. Обставини – потрошили людину, робили з неї «назівану рибу», убивали всяку охоту до громадської роботи. Але чимало таки вини і за вчителями. А щоб виправдитися перед собою й людьми в своїй недбайливості, вони видумують ріжні, іноді й дуже химерні, докази. Та це ж вчителі з «лучшого сорту», а окрім них ще багато є прихильників «обрусительних» напрямків і всесвітньої мови, або есперанто» [9, 2]. Тобто селянство було зацікавлене в друкованій українській книжці, газеті та

навчанні. Водночас, попри некомпетентність багатьох учителів, а часто й їхнє бажання долучитися до русифікації місцевої людної, чимало людей прагнули мати бодай елементарні знання.

Ще одну групу інтелігенції представляв Олександр Катренко, котрий належав до апологетів О. Кониського та як письменник дебютував у 1890-х рр. У своєму творі «Записки українського народолюбця» він так описував сцену знайомства з селянами: «Як тільки я приїхав на село літкувати, так не гаючися і почав знайомитися особисто із селянами. Швиденько, гаразд я спізнався таки не з одним тільки. Зараз же то біля мене у неділю, чи й так у яке сьвято, скупляється чималенька вже громадка. Дехто з них то заходить побалакати й у будень навіть. Позбираються люде, а я їм читаю книжки, яких я навмисне задля того чималенько таки накупив у місті перед своїм приїздом сюди. Але я не читаю їм ані беллетристики, ані поезії, книжки такого змісту я грамотним даю до рук задля власної прочитанки, як-же кому, то і зовсім дарую; я ж їм читаю тільки про те, що безпосередньо стосується до материяльного життя їхнього селянського. По всьому вони мені безмежно вдячні. Увесь час читав я їм наукові агрономічні речі» [10, 136]. Отже, селянство О. Катренко бачив тямущим, таким, яке чи не завжди обмінювалося враженнями від почутого, дякувало за все прочитане та погоджувалося з написаним, тобто твердженнями, котрі були в книжках. Стосовно питань просвіти, він наголошував на соціальному становищі селянства, котре вважав досить кепським: «А які наші люде, Боже, нещасні, убогі! Доводиться мені майже їм усім допомагати то тим, то сим, чим можу, а що найбільше грішми. Все у мене вони по троху позичають. Але які вони всі чесні. Ні одного ще не трапилося, щоб не приніс мені позиченого їм і неодмінно у наперед обіцяний їм день» [10, 138]. Усе це дає нам підстави зробити висновки про те, що селяни, у розумінні О. Катренка, були «чудовими слухачами та учнями». Зазвичай поводитися як чесні люди, з повагою ставилися до своїх «учителів».

Підсумовуючи вищезазначене, стверджуємо, що інтерес надніпрянської інтелігенції до селянства на початку XX ст. помітно зростає. Особливістю було те, що ця цікавість виявлялася не в якихось абстрактних схемах-судженнях, а була безпосередньо пов'язана з людьми. На сторінках усе тієї ж «Ради» натрапляємо на публікацію дописувача Б. І. (№ 65 за 1906 р.), в якій він подав невтішний стан справ надніпрянських сіл: «Колотнеча на селах що далі, все більше і більше зростає, захоплюючи тих селян, що після розпуску Державної Думи загубили останню надію на можливість мирним шляхом розв'язати економічні та політичні питання. Замість планомірного і спільного змагання за кращу долю, тепер частіше доводиться чувати од селян про крадіжки, грабунки, підпали, вбивства і селянські самосуди. Замість братерства між селянами починає зростати ворожнеча і зненависть до такого ж темного і такого ж пригніченого селянина» [11, 1]. Автор засмучений із такого стану справ. Він не в захопленні ні від влади (розпуском Державної Думи), що призвело до певної безвиході, ні поведінкою самих селян, котрі замість того, аби гуртуватися, стали на шлях злочинності. А ще майже тотальна зневага. Вона була спричинена відсутністю як адекватної стану справ державної політики, так і становищем та «свідомим» вибором селян, водночас – пасивністю інтелігенції,

яка належно не займалася просвітою «темного сільського люду» [11, 1–2].

Висновки. Проведене дослідження дає підстави чітко окреслити сприйняття селянства Надніпрянською інтелігенцією кінця XIX – початку XX ст. Загалом воно лишалося традиційним, тобто таким, яким було в XIX ст. Це легко помітити в частих «спалахах етнографізму». Вони з'являлися тоді, коли якийсь український інтелектуал брався спостерігати й описувати «свій народ». Проте до теми повсякденності помітно додавалися окремі інноваційні сюжети. Люди розумової праці дедалі частіше звертали увагу на питання освіти, україномовних книг. Нерідко ці питання поставали в значно ширшому інформаційному спектрі індивідуальної та гуртової комунікації. Водночас інтелігенція ще майже не бачила модерних перспектив селянства, зазвичай або ігнорувала його потреби, або навпаки – ідеалізувала. Коли ж показувала недоліки мешканців села, то здебільшого не виходила за межі ustalених традиційних норм і приписів. Виходило так, що суперечливе у своїй традиційно-патріархальній культурі селянство ніби співіснувало з інтелігенцією, яка своєю чергою долала рубікон модернізму лише частково, та й то незначним числом.

Список використаної літератури та джерел:

1. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX – XX століть : соціально-політичний портрет / Г. В. Касьянов. – К. : Либідь, 1993. – 176 с.
2. Б. Грінченко – М. Драгоманов. Діалоги про українську національну справу. – К. : Ін-т укр. археографії НАН України, 1994. – 190 с.
3. Алчевська Х. Твори (Мужицька дитина Василь Стефаник) / Х. О. Алчевська. – К. : Дніпро, 1990. – 558 с.
4. Грушевський М. Про українську мову і українську школу / М. Грушевський. – К. : Веселка, 1991. – 46 с.
5. Вони не просять? // Рада. – 1910. – № 19. – С. 1.
6. Коваленко-Коломацький Г. Ідеаліст / Г. Коваленко-Коломацький // Літературно-науковий вісник. – 1902. – Т. 19 – Кн. 9. – С. 212–222.
7. Деморалізація українського села // Рада. – 1909. – № 263. – С. 1.
8. Кропивницький М. Драматичні твори (Супроти течії) / М. Кропивницький. – К. : Наук. думка, 1990. – 608 с.
9. Гай П. Про народ і вчителів / П. Гай // Рада. – 1908. – № 19. – С. 3.
10. Катренко О. Із записок українського народолюбця / О. Катренко // Літературно-науковий вісник. – 1901. – Т. 14. – Кн. 5. – С. 136–165.
11. Б. І. Відгуки з села / І. Б. // Рада. – 1906. – № 65. – С. 1–2.

References:

1. Kasianov H. (1993). Ukrainian intelligentsia at the turn of the nineteenth and twentieth centuries : socio-political portrait. K. : Lybid, 176 p. (in Ukr.)
2. B. Hribchenko – M. Drahomanov. (1994). Dialogues about the Ukrainian national affair. K. : Institute of Ukrainian Archeography National Academy of Sciences of Ukraine, 190 p. (in Ukr.)
3. Alchevska Kh. (1990). Works (Peasant child Vasyl Stefanyk). K. : Dnipro, 558 p. (in Ukr.)
4. Hrushevskiy M. (1991). About the Ukrainian language and Ukrainian school. K. : Veselka, 46 p. (in Ukr.)
5. (1910). They do not ask? Council, № 19, 1. (in Ukr.)
6. Kovalenko-Kolomatskyi H. (1902). Idealist. Literary-scientific bulletin. T. 19, V. 9, 212 – 222. (in Ukr.)
7. (1909). Demoralization of the Ukrainian village. Council, № 263, 1. (in Ukr.)

8. Kropyvnytskyi M. (1990). Dramatic works (Against the current). K. : Nauk. dumka, 608 p. (in Ukr.)
9. Hay P. (1908). About people and teachers. Council, № 19, 3. (in Ukr.)
10. Katrenko O. (1901). From the notes of Ukrainian folk lover. Literary-scientific bulletin. T. 14. V. 5, 136 – 165. (in Ukr.)
11. B. I. (1906). Reviews from the village. Council, № 65, 1 – 2. (in Ukr.)

Y. Platmir

UKRAINIAN PEASANTRY IN THE END OF NINETEENTH-BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURIES IN THE RECEPTION INTELLIGENTSIA OF NADDNIPRIANSHCHYNA

Introduction. The essence of the problem proposed for research is the intention of epistemologically closer linking between two stratum of the Ukrainian society of the Naddniprianshchyna in the end of the nineteenth – beginning of the twentieth centuries, namely, the intelligentsia, which made up a very small percentage of the population (roughly estimated to be around 0,5 %), and the bulk of the then people – peasantry. The second dominated numerically. By the sane approximate estimates, the share of peasants (wider – people associated with agricultural production) exceeded 4/5 of the population of under-Russian Ukraine. Guided by the norm that just the intellectuals fell the fate of creating a new historical imaginary community – the Ukrainian nation, the author seeks to trace how its representatives developed a modern sight at the peasant community. There is an understanding that this problem is very difficult for intellectual capture and interpretation, especially there is no one center for the creation of such a vision. In this article intelligentsia of Naddniprianschyna are represented mainly by representatives of that stratum of people of the intellectual work, who identified themselves as «Ukrainians».

Purpose. The purpose of the article is to research some aspects of the outlook orientations of the intelligentsia of Naddniprianshchyna, which it offered in relation to the Ukrainian peasantry in the end of nineteenth – beginning of the twentieth centuries.

Methods. The methodological feature of reconnaissance is multi-interpretation. The author focuses on various aspects: source analysis, work with terminology (categorical apparatus), distance discussions with intellectuals, who represented Ukrainian intelligentsia at the turn of the nineteenth and twentieth centuries, as well as professional historians and other humanists involved in the creation of different discourse-based characters.

Results. After research, the author substantially expanded the range of his understanding of the problem. The main attention is drawn to the views of the various intellectuals-humanitarians who are interested in the peasantry, studied their way of life, manner of treatment and the socio-psychological reflections on current historical events. Among such «rural life researchers» were B. Hrinchenko, Kh. Alchevska, M. Grushevskiyi, H. Kovalenko-Kolomatskyi, numerous writers of the magazine «Council» and other periodicals. These intellectuals knew well the life, the difficulties and needs

of the «people». However, not all of them have been guided by the main trends in the development of society; have adequately seen their role in this difficult processes. The situation was complicated in such a way that most of the intelligentsia apparently was on the sidelines of these tasks, and some, in the words of Borys Grinchenko, even «renounced their nationality». If we take into account the key areas of growing interest to the peasant masses, then they are primary related to the intentions of solving the problems of language, education, and awareness. In this way, peasantry should have joined the national movement, which actually did its first efforts among the villagers.

Серед таких «селянознавців» були Б. Грінченко, Х. Алчевська, М. Грушевський, Г. Коваленко-Коломацький, численні дописувачі часопису «Рада» та інших періодичних видань.

Originality. The scientific novelty of the research consists in the efforts related to the expansion of the field of interpretation of the problem of peasantry in the outlook of the intelligentsia. The subjects of this original dialogue are as contradictory and dynamic as their communication rarely attracted the attention of historians before. This also happened because the monopoly on this kind of activity belonged to politicians.

Conclusion. The author is aware of the complexity of the tasks stand before him. The main emphasis in further research will be on the creation of qualitatively new syntheses on the logical chain: peasantry (Ukrainian peasantry) – intelligentsia (Ukrainian intelligentsia) – peasantry image (traditional and modern form of peasantry) – perspectives for the development of society of the community and nation.

Key words: intelligentsia, peasantry, village, language, education, school, State Duma.

УДК 930 [47+57] Лящ.: [94:332.2.021] «192»(045)
DOI: 10.31651/2413-8142-2019-21-119-124

Є. Г. Сінкевич

*доктор історичних наук, професор, професор кафедри
всесвітньої історії та міжнародних відносин
Черкаського національного університету імені Богдана
Хмельницького*

ПОГЛЯДИ П. ЛЯЩЕНКА ЩОДО АГРАРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В СРСР У 1920-Х РОКАХ

У статті розкрито наукові погляди П. Лященко на зміст радянських перетворень в українському селі 1920-х рр. Автором з'ясовано ключові моменти у науковій спадщині академіка стосовно кооперації, колективізації. Виявлено, що наукове бачення П. Лященко перспектив соціально-економічного розвитку села ґрунтувалося на комплексному підході. Вчений брав активну участь у тогочасних наукових дискусіях, що стосувалися перспектив і моделей розвитку аграрного сектора економіки.

Ключові слова: кооперація, колективізація, колгосп, радгосп, П. Лященко.

Постановка проблеми. Петро Іванович Лященко сформувався як висококласний дослідник аграрних відносин під час роботи в Санкт-Петербурзькому, Юр'ївському та Томському університетах. В умовах більшовицької трансформації в аграрному секторі в